

УДК 72.01

Антощук Т.І.,

t.antoschuk@gmail.com, ORCID/ 0000-0002-1887-2697,
Київський національний університет будівництва і архітектури

СЕМАНТИКА І МОРФОЛОГІЯ ФОРМ У НАЦІОНАЛЬНОМУ РОМАНТИЗМІ

Розглянуті питання семантичних і морфологічних особливостей форм у національному романтизмі різних країн. Доведено роль символу в національному романтизмі та його нетотожність з європейським модерном.

Ключові слова: системний підхід, національний романтизм, архітектура.

Специфічним явищем, яке виникло одразу в декількох країнах ще до виникнення європейського модерну та, згодом, продовжило своє існування паралельно з модерном, запозичивши від нього окремі елементи та композиційні прийоми, є національний романтизм. На відміну від країн Західної Європи, Балтії, Сполучених Штатів Америки, де це явище давно та всебічно розглядалося значною кількістю вчених, в Україні явище національного романтизму в різних країнах світу досліджено значно менше й увага науковців була зосереджена переважно на вітчизняному регіональному різновиді національного романтизму, відомого в Україні під іншими назвами, наприклад, український модерн, український архітектурний модерн, національно-романтичний український модерн та ін... Слід зазначити, що розгляд явища національного романтизму в Україні відокремлено від проявів національного романтизму в інших країнах світу не дає всієї повноти цього явища в Україні. В одному ряду з українським національним романтизмом повинні розглядатись північний національний романтизм, відомий також під назвою північний модерн (країни Балтії, Північна Німеччина, Скандинавія, м. Петербург), закопанський стиль (Польща), модернізм (Каталонія) та ін.. Об'єктивне розуміння місця та ролі українського національного романтизму в світовій спадщині можливе за умови аналізу причин виникнення та специфіки розвитку національного романтизму як явища в цілому та його нетотожності з європейським модерном.

Часто термін національний романтизм зустрічається в науковій літературі, яка описує явище північного національного романтизму в Німеччині (де він виник як національно об'єднуючий стиль), країнах Скандинавії (де він утверджував національні традиції), Фінляндії та країнах Балтії (де він виражав своєрідність пригноблених Російською імперією народів). З плином часу, термін “національний романтизм” розповсюдився на всі національно

спрямовані течії доби історизму кінця XIX століття та модерну, засновані на використанні в якості основи національних ознак певної країни, виражених в архітектурі.

Дослідженням північного національного романтизму-північного модерну займалися такі закордонні науковці як Я. Крастиньш [6] та С. Гроса [14, 15], В. Горюнов [1], Б. Кіриков [3], В. Кірилов [4], С. Лєвошко [7], В. Лісовський [8], О. Ушакова [10, 11]. Дослідженням національного романтизму (північного та неоруського) займалися також О. Борисова та Г. Стернін, Є. Кириченко [5], М. Нащокіна.

Яскравими представниками неоруського стилю вважають архітекторів Ф. Шехтеля та М. Васильєва.

Причини виникнення національного романтизму, майже одночасно одразу в кількох країнах, відрізнялись від причин виникнення європейського модерну-ар-нуво, хоча варто зазначити, що модерн виник і поширився так само блискавично [2, 9]. Якщо витокami ар-нуво стали переважно економічні фактори (панування крупної буржуазії з певними естетичними уподобаннями, науково-технічні досягнення, творче переосмислення архітектурно-конструктивних систем середньовічної європейської готики), то в основі семантики та морфології національного романтизму була національна ідентичність (в північних країнах одним із витоків була середньовічна романська оборонна архітектура) [9]. Отже, принципово відмінні витоки ар-нуво та національного романтизму сформували свою специфічну образну мову обох стилів. Наприклад, в ар-нуво архітектура стає уособленням експресії, подвійного чи містичного змісту “добро-зло”, “життя-смерть”, що особливо вплинуло на характер декору, тоді як у кожному різновиді національного романтизму в архітектурі оспівується певний національний символ.

Наочним прикладом є відомий під назвою «модернізм» – іспанський національний романтизм, заснований на каталонських національних символах у поєднанні з елементами мавританської архітектури. Часто в літературі можна побачити характеристику цього стильового напрямку в Каталонії як одного з різновидів модерну, є спірним, враховуючи принципово відмінні від інтернаціонального модерну витоки та засоби формотворення. Це наочно можна довести, проаналізувавши за методом системно-структурного аналізу твори найбільш відомого представника іспанського національного романтизму – Антоніо Гауді. Так, його визначні будівлі – Каса Міла та Каса Батльо – є втіленням одразу кількох національних символів Каталонії. Каса Міла не випадково відомий під іншою назвою – “Ла педрера”, тобто “каменоломня”: він нагадує за обрисом і пластикою фасадів гору Монсеррат, а Каса Батльо – символізує сюжет перемоги покровителя Каталонії Святого

Георгія над драконом-змієм: вигнутий дах із черепичним покриттям, наче лускою, та маленьким віконцем уособлює дракона, башта зі стилізованим хрестом – спис Святого Георгія, символ його перемоги. Як бачимо по формах й оздобленню елементів будівель Антоніо Гауді, в них відсутні всі знакові елементи, які характеризують інтернаціональну європейську версію модерну, а саме: лінії удар батоба; характерні криволінійні форми щипців, прорізів вікон і дверей; притаманний модерну фітоморфний (лілеї, маки, іриси, троянди, латаття, гнучкі рослини), зооморфний (павичі, чаплі, лебеді), антропоморфний (зображення прекрасних жінок з довгим розпущеним волоссям, сцени праці) декор, а також притаманна модерну кольорова гама з домінуванням золотого, зеленого, синього, блакитного, фіолетового, бордового, фіолетового кольорів (кольорова гама іспанського модернізму набагато контрастніша та яскравіша).

Таким чином, назва модернізму є умовною, не пов'язаною безпосередньо з назвою модерн (так само як назва український архітектурний модерн – авторський термін В. Чепелика) [12].

Не випадково, знаходження біля витоків національного романтизму діячів мистецтва – поетів, письменників, художників – свідчило про те, що цей стиль виникав перш за все як явище в мистецтві, покликане сприяти його збереженню та відродженню, а вже потім проникав в архітектуру [13]. До регіональних різновидів національного романтизму, який локалізувався переважно в межах однієї країни, варто віднести й т.зв. псевдоруський чи неоруський стиль, який часто називають протомодерном – передвісником модерну в Москві. Тут можна провести паралель між тим, як мистецтво художників прерафаелітів підготувало ґрунт для зародження декоративного модерну-ар-нуво, а мистецтво художників неоруського стилю підготувало основу для появи модерну на національних засадах у Москві.

Біля витоків фінського національного романтизму в архітектурі стояли: А. Галлен, Г. Гезелліус, А. Ліндгрєн, Е. Сааринен, Л. Сонк, О. Тар'яне. Так само трапилось і в європейському модерні, який насамперед проявився в творах мистецтва, а вже потім в архітектурі, що дало змогу охарактеризувати його як “стиль митців”, “останній стиль, в якому була присутня особистість”. Втім, на відміну від нетривалого модерну, національний романтизм проіснував довше внаслідок того, що мав національні витoki.

Семантика об'єктів національного романтизму в Україні полягала в створенні будівлі-символу давньої слави українського народу, могутності народного духу, а звідти – активне застосування башт, похідних одночасно від давньоруського оборонного зодчества та від дерев'яної церковної архітектури. Наочно видно, що такі баштові композиції застосовано одночасно в адміністративних будівлях (Полтавське губернське земство (1903-1908,

арх. В. Кричевський), народних школах (школи Лохвицького повіту 1910-ті, арх. О. Сластіон), приватних будинках (будинок І. Бойка в Харкові (1911-1913, арх. С. Тимошенко, П. Соколов, П. Ширшов)). Таке ж явище спостерігається в північному національному романтизмі, де неороманські стилізовані форми в поєднанні з кам'яними стінами з'яляються в адміністративних будівлях – будинок фірми “Хакман і Ко“ у м. Выборг (1909, арх. А. Гюльден, У. Ульберг) (рис.1), будівля Телефонної компанії в м. Хельсінки (1903, арх. Л. Сонк), Страхове товариство “Похйола” в м. Хельсінки (1899-1901, арх. Г. Гезелліус, А. Ліндгрєн, Е. Саарінен); в культових будівлях – церкви в м. Зеленогорск (до 1948 р. – Терійокі) та м. Приморськ (до 1948 р. – Койвісто) (1900-1913, арх. Й. Стенбек); у прибутковому та приватному житлі – садиба “Вітторп” біля м. Кіркконуммі (1901-1904, арх. Г. Гезелліус, А. Ліндгрєн, Е. Саарінен), будинок “Майя” в м. Хельсінки (1904, арх. П. Б'йорк).

Рис. 1. Адміністративний будинок фірми “Хакман і Ко “у м. Выборг (1909, А. Гюльден, У. Ульберг) (фото Ю. В. Івашко, 2009 р.)

Неоруському стилю притаманна асиметрія композиції, пірамідальність композиції, підкреслений вертикалізм, виявлення центральної масивної бані, модернізовані форми (закомари, кокошники, шоломоподібні главки, російський орнамент). Наочно ознаки неоруського стилю виражені в малюнках І. Білібіна, живописі В. Васнецова, в роботах митців Абрамцева й Талашкіна. Ознаки неоруського стилю в національному романтизмі простежуються на прикладах проектів церков М. Васильєва – поєднання канонів православ'я та модернізованих національних форм: ступінчаста ярусна композиція з закомарами й одним домінуючим об'ємом із шоломоподібною главкою; асиметрична композиція з об'ємів різного обрису та висоти, підкреслена тектонікою; підкреслений рваним рустом масивний вхід.

Варто зазначити, що в поглядах науковців, які займалися дослідженням цього періоду в Україні, немає одноголосності в оцінці приналежності до різновиду модерну чи існування як окремого самостійного явища доби модерну.

Народностильове явище в українській архітектурі початку ХХ століття Г. Головка вважав архітектурним напрямом, тобто тенденцією загальностильового процесу розвитку модерну; А. Мардер вважав український архітектурний модерн не самостійним стилем, а стильовим напрямом в архітектурі, ставлячи знак рівняння між українським архітектурним модерном і неоукраїнським стилем; натомість В. Чепелик вважав український архітектурний модерн самостійним стильовим явищем, нетотожним українському необароко чи неоукраїнському стилю.

Висновки

Специфічні ознаки українського національного романтизму на рівні образу, композиції та формотворення елементів слід розглядати в одному ряду з аналогічними ознаками національного романтизму в інших країнах. Наприклад, порівняння українського національного романтизму з фінським свідчить про принципово інші композиційні прийоми: в фінському національному романтизмі при загальній асиметрії композицій застосовують поєднання горизонтального витягнутого об'єму будівлі з підкреслено вертикальною домінантою башти, крупномасштабність, вираження тектоніки стіни грубою фактурою – рваним гранітним рустом, тоді як український національний романтизм побудований на композиції з виявленим головним верхом, всефасадності, застосуванні багатоярусних наметових бань-башт. На рівні морфології форм в фінському національному романтизмі застосовують: стилізовані романські форми; масивні трикутні щипці по всій висоті фасаду; прорізи в масиві кам'яного обличкування; грубий декор в камені зі зображенням звірів, птахів та фантастичних казкових істот; а в українському національному романтизмі мають місце: баштові верхи та бані з перехватом-ковніром, похідні від оборонної та церковної архітектури України; трапеційні прорізи в різних варіаціях; поліхромні майолікові вставки. Першозразками для об'єктів північного національного романтизму були романські оборонні споруди Північної Європи, а першозразками для українського національного романтизму – українське народне житло та, в основному, українські дерев'яні церкви, від яких була запозичена специфічна композиція із застосуванням баштових об'ємів, трапеційні форми прорізів, народностильові дахи, орнаментика.

Запропонована автором дослідження можливість включення українського національного романтизму в світову спадщину національного романтизму

знімає певні термінологічні протиріччя. Висунуто гіпотезу про те, що український національний романтизм не може вважатись окремим самобутнім напрямком чи течією в модерні України з таких причин:

1) принципово інша природа виникнення: модерн загальноєвропейського спрямування виник на економічних засадах, український національний романтизм виник на суто національних засадах;

2) відмінності в прояві на різних ієрархічних рівнях: відмінна композиційна, об'ємно-просторова, планувальна побудова, принципово інші витоки формотворення елементів і декору, визначення чітко сформованих регіональних проявів.

Український національний романтизм не може трактуватись у широкому значення дефініції з включенням всіх об'єктів архітектури періоду модерну, що зведені на території України, передбачається включення тільки тих об'єктів архітектури періоду модерну, що виконані “народними” по своїй суті.

Література

1. Горюнов В. С. Истоки “Северного модерна” / В. С. Горюнов // Тезисы докладов круглого стола “Архитектура эпохи модерна в странах Балтийского региона и Санкт-Петербурге” 4 марта 2011 года. [Электронный ресурс] niitiag.ru.
2. Ивашко Ю. Влияние “северного” и европейского модерна на модерн Украины // Архитектура эпохи модерна в странах балтийского региона – Санкт-Петербург: НИИТИАГ РААСН – Институт Финляндии, 2013. – С. 88–90.
3. Кириков Б. Архитектура петербургского модерна. Особняки и доходные дома / Борис Михайлович Кириков.– СПб. : Коло, 2006. – 576 с.
4. Кириллов В. В. Архитектура “северного модерна” / Василий Владимирович Кириллов. – М.: УРСС, 2001. – 110 с.
5. Кириченко Е. И. Русская архитектура 1830-1910-х годов / Евгения Ивановна Кириченко. – М. : Искусство, 1982. – 400 с.
6. Крастиньш Я. А. Стиль модерн в архитектуре Риги / Я. Крастиньш. – М.: Стройиздат, 1988. – 272 с.
7. Лешко С. С. Архитектура эпохи модерна в странах Балтийского региона / С. С. Лешко, В. Г. Лисовский, О. Б. Ушакова // Фундаментальные исследования РААСН по научному обеспечению развития архитектуры, градостроительства, строительной отрасли РФ: сборник науч. тр. Волгоград: ВолГАСУ, 2013. – С. 119-203.
8. Лисовский В. Г. Северный модерн / Владимир Григорьевич Лисовский. – СПб: Коло, 2016. - 520 с.
9. Орленко Н. Реинкарнация северного национального романтизма: исследование и опыт реставрации объектов / Николай Орленко, Юлия Ивашко, Ли Шуань. – К.: Феникс, 2016. – 288 с.

10. Ушакова О. Б. “Балтийский модерн” как региональное явление в контексте общеевропейских тенденций / О. Б. Ушакова // Тезисы докладов круглого стола “Архитектура эпохи модерна в странах Балтийского региона и Санкт-Петербурге” 4 марта 2011 года. [Электронный ресурс] niitiag.ru.
11. Ушакова О. Б. Взаимоотношение историзма и нового стиля в балтийском модерне / Ольга Борисовна Ушакова // Архитектура эпохи модерна в странах балтийского региона. – Санкт-Петербург: НИИТИАГ РААСН, 2013. – С.44-45.
12. Чепелик В. В. Український архітектурний модерн / Віктор Васильович Чепелик. – К.: КНУБА, 2000. – 378 с.
13. Ясиевич В. Е. Архитектура Украины на рубеже XIX – XX веков / Владимир Евгеньевич Ясиевич. – К. : Будівельник, 1988. – 184 с.
14. Grosa Silvija. Sculptural Decoration of Art Nouveau Architecture in Riga: Bachelor research work. / Silvija Grosa. – Riga :The Art Academy of Latvia, 1979. – 200 p.
15. Grosa Silvija. The Plastic and Pictorial Décor of the Art Nouveau Period in the Architecture of Rīga at the Turn of the 19th and 20th Centuries: Doctor’s degree in Arts / Summary of dissertation / Silvija Grosa. – Riga: Art Academy of Latvia, 2008. - 108 p.

Антощук Т.И.,

Киевский национальный университет строительства и архитектуры

СЕМАНТИКА И МОРФОЛОГИЯ ФОРМ В НАЦИОНАЛЬНОМ РОМАНТИЗМЕ

Рассмотрены вопросы семантических и морфологических особенностей форм в национальном романтизме разных стран. Доказана роль символа в национальном романтизме и его нетождественность с европейским ар-нуво.

Ключевые слова: системный подход, национальный романтизм, архитектура.

Post-graduate student Antoshchuk T.I.,
Kyiv National University of Construction and Architecture

SEMANTIC AND MORPHOLOGY OF THE FORMS OF NATIONAL ROMANTICISM

The questions of the semantic and morphological peculiarities are considered in National Romanticism of different countries was presented in the article. The symbol’s role in National Romanticism and its differences from the European Art-Nouveau was proved.

Key words: system method, National Romanticism, problems, architecture.